

Терещенко А. І.

Музичне мистецтво

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Умовні позначення:

— запитання й завдання;

— спів;

— слухання музичних творів;

— робота в групі;

— узагальнення;

— перегляд мультфільмів,
відео-, телематеріалів.

**Державний Герб
України**

**Державний
Прапор України**

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *М. Вербицького*
Слова *П. Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Дорогі учні!

У четвертому класі разом з вашим другом-підручником ви потрапите в безмежний світ музичного фольклору українського народу й музики різних народів світу. Ви дізнаєтеся про те, що музика не знає меж і кордонів. Адже, незалежно від місця її народження, музична мова є зрозумілою в будь-якому куточку світу, тому що музика торкається сердець і почуттів кожного з нас.

Ви дізнаєтесь також, що народні мелодії завжди полонили серця композиторів. Більшість митців досліджували музичний фольклор не тільки рідного народу, але й інших народів світу. Під впливом народної музики народжувалися оригінальні композиторські твори, які відразу ставали знаменитими й відомими у світі.

На уроках ви будете виконувати пісні й танцювальні рухи, слухатимете різноманітні твори музичного мистецтва, імпровізуватимете, даватимете відповіді на запитання, розмірковуватимете про музику як вид мистецтва та про свої улюблені твори, дізнаєтеся про видатних композиторів.

Тож рушаймо в цікаву й захоплюючу подорож світом музики, яка справді не знає кордонів!

Автор

Музика мого народу

З народного напившись джерела,
Як із Дніпра бере веселка воду,
О рідна пісне, знову ти прийшла
До матері й до батька — до народу.

М. Рильський

1. НАРОДНА ПІСНЯ — НЕВИЧЕРПНЕ ДЖЕРЕЛО

1. Чи відомо вам, що таке музичний фольклор?
2. Які народні музичні твори ви знаєте й любите виконувати?

З давніх-давен наш народ славиться як дуже пісенний. Пісні живуть поруч із людиною багато тисячоліть. Вони супроводжують людину від народження й до самої смерті. У них — минуле й сьогодення народу, його краса й велич.

Народна пісенна й танцювальна спадщина разом із казками, прислів'ями, приказками має ще одну назву — **фольклор**. Але фольклор — це не тільки народна мудрість чи досвід. Це ще й прояв душі народу, його світогляд, традиції, все розмаїття людського життя.

Музичний фольклор — це народні пісні, танці й інструментальні награвання.

Розгадайте «плутанку» і дізнаєтесь, із якими жанрами українських народних пісень ви ознайомитеся під час вивчення першої теми.

тівжарвіли

ківарсьжни

лисковіко

риісчніто

ричліні

дарленкані

Пригадайте відому народну «Легенду про пісню». Чи справді українська пісня — великий дар? Аргументуйте свою думку.

Виконайте пісню «Україно-дівчино». Під час співу намагайтеся передати своє ставлення до рідної країни.

Україно-дівчино

Музика М. Мельника Слова М. Бути

mp

О - зо - вись со - піл - ко - ю,
 чер - во - на ка - ли - нонь - ко.
 Роз-ка-жи, що ба - чи-ла на сво-ім ві-
mf
 ку. Ти прий-шла ле - ген - до - ю
 з дав-ни-ни гли - бо - ко - ї, Ук-ра - ї - но
 1.
 дів - чи - но в зо - ря - нім він - ку.
 2.
 дів - чи - но в зо - ря - нім він - ку.

2. У лиху годиноньку ти не покорилася.
І не полонянкою стала в чужині.
Не скорена силою, ти з землею злилася
І зроста калиною на своїй землі.

3. Ти, умита росами, вітерцем колихана,
Зацвіла квіт-зорями рано навесні.
Україно-дівчино, червона калинонько,
Стала Берегинею ти давно мені.

Розгляньте ілюстрацію. Поміркуйте, чому художниця так назвала картину.

М. Тимченко. Співуча Україна. 2007 р.

Багато українських пісень мають свою історію. Є вона й у пісні «Ще не вмерла Україна», що написана в середині ХІХ ст. поетом Павлом Чубинським і композитором Михайлом Вербицьким. Тривалий час цю пісню забороняли. Але в березні 2003 р. перший куплет і приспів цієї пісні були затверджені як *Державний Гімн України*. Його виконують під час урочистостей, офіційних прийомів. На знак любові й поваги до своєї Батьківщини Державний Гімн України слухають і виконують стоячи.

Послухайте Державний Гімн України «Ще не вмерла України» (музика М. Вербицького, слова П. Чубинського).

Визначте музичні характеристики прослуханого гімну: характер, тип музики (пісенний, танцювальний, маршовий), темп, динаміку.

Народний фольклорний колектив «Червона калина»

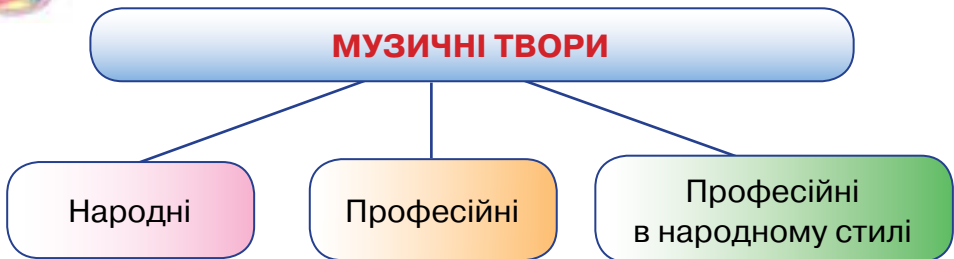

Національний заслужений академічний український хор імені Григорія Верьовки

Пісня «Ще не вмерла Україна», як і багато інших музичних творів, має конкретних авторів. Такі твори відносять до **професійної музики**, тобто музики, написаної митцями-професіоналами. Але є багато музичних творів, імена творців яких невідомі. Їх складала талановиті люди з народу. Ці твори називають **народними**. Досить часто професійні твори за своїм характером і змістом схожі на народні, тому їх називають **професійними, написаними в народному дусі, народному характері**.

Розгляньте схему. Пригадайте й назвіть професійні, народні твори та твори, написані в народному дусі.

Послухайте твори: «Ой гиля, гиля, гусоньки, на став» (українська народна пісня); «Чарівна скрипка» (музика І. Поклада, слова Ю. Рибчинського); «Зоре моя вечірняя» (українська народна пісня на слова Т. Шевченка).

Визначте, до якого виду музичних творів належать прослухані вами пісні.

Українські народні мелодії для композиторів є невичерпним джерелом натхнення. І тому часто професійну музику важко відрізнити від народної. Особливо тоді, коли вона написана в народному дусі. Адже народні мелодії зберігаються в пам'яті композитора і своєрідно виявляються в його власних мелодіях.

*Н. Старовойтова.
Полтавчанка.
2005 р.*

Фольклор — усна народна творчість (музична і літературна).

Державний гімн — офіційний національний символ кожної держави.

1. Які пісні співають у вашій родині?
2. Пригадайте назви й авторів музичних творів, які ви слухали. Розкажіть про свої враження від одного з них.
3. Дізнайтеся з різних джерел (літератури, газет і журналів, Інтернету) цікаві факти про історію створення пісні «Ще не вмерла Україна». Підготуйте усне повідомлення для учнів класу.

2. ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР

1. Чи знаєте ви, що належить до дитячого фольклору?
2. Які твори дитячого фольклору вам відомі?

Чи знайомі вам пісні: «Ходить квочка коло кілочка...», «Вийди, вийди, сонечко, на дідове полечко...», «Печу, печу хлібчик діткам на обідчик...», «Кую, кую чобіток, подай, бабуцю, молоток...»?

Це — зразки **дитячого фольклору**, до якого належать різноманітні забавлянки, ігрові пісні, дражнилки, лічилки, небилиці, заклички, приповідки, скоромовки, казки, загадки та інші народні твори для дітей.

Пригадайте й назвіть відомі вам твори народного та сучасного дитячого фольклору. Чи виконуете ви їх? Коли?

Виконайте українську народну безкінечну пісню «Був собі журавель...».

Був собі журавель...

Українська народна пісня

Був со - бі жу - ра - вель
На - ко - си - ли сін - ця

та жу - ра - воч - ка, На - ша піс - ня
пов - ні я - сель - ця.

гар - на й но - ва, по - чи - най - мо І - І зно - ву!

Прочитайте подані тексти. Визначте, який з них *дражнилка*, *мирилка*, *примовка*. Проплескайте їх ритми. Створіть власні пісенні або танцювальні мелодії до кожного з цих творів.

- Мирон ворона купив,
три копійки заплатив.
- Мир-миром,
Пироги з сиром,
Вареники в маслі,
А ми — друзі красні!
- Ладки, ладки ладусі,
Ой ладусі ладки.
«Де були ви?» — «У бабусі». —
«Що їли?» — «Оладки».

Потренуйте за допомогою скоромовок свою дикцію: промовляйте кожен скоромовку кілька разів, постійно прискорюючи темп.

- Бабин біб розцвів у дощ — буде бабі біб у борщ.
- Кричав Архип, Архип охрип,
Не треба Архипу кричати до хрипу.
- На возі коза, під возом лоза.
- Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню:
— Ти не вмієш так, як я,
Так, як ти, не вмію я!

Наведіть приклади творів дитячого фольклору, співзвучні із сюжетом картини Євгенії Гапчинської.

Є. Гапчинська.
Сьома хмарка скоро
прийде. 2008 р.

Виконайте подану пісню *канон*. Розділіться на два голо-
си: перший починає виконувати пісню, а другий співає із за-
пізненням відповідно до вказівок у нотному тексті.

Облітав журавель

Музика *Б. Фільц* Слова *П. Воронька*

Помірно
mf

Об - лі - тав жу - ра - вель
сто мо - рів, сто зе - мель,
сто мо - рів, сто зе - мель.
Об - лі - тав, об - хо - див,
кри - ла, но - ги на - тру - див,
кри - ла, но - ги на - тру - див.

2. Ми спитали журавля:
— Де найкраща земля? (*Двічі*).
Журавель відповідає:
— Краще рідної намає. (*Двічі*).

Послухайте твори: *М. Леонтович*. Гра в зайчика; *В. Барвін-
ський*. Сонечко.

Який із прослуханих творів належить до вокальних, а який — до інструментальних? Охарактеризуйте темп, динаміку прослуханих творів.

Гра-змагання «Хто краще знає дитячий фольклор».

Об'єднайтеся у групи й позмагайтеся на краще знання лічилок, дражнилок, мирилок, скоромовок та ін. Переможе та група, учасники якої продекламують найбільше різних творів.

1. Назвіть різновиди дитячого фольклору. Допоможе в цьому казковий скрипковий ключ: починайте читати, рухаючись від центру зображення.
2. Придумайте музичні міні-казочки за сюжетами художніх творів Катерини Дудник.
3. **Проект «Знавці дитячого фольклору».** Дослідіть, які твори дитячого фольклору знають і виконують у вашій родині. Підготуйте усне повідомлення для учнів класу.

*К. Дудник. Мандрівники життя.
2008 р.*

*К. Дудник. Казки для мами.
2009 р.*

3. НАЙДОРОЖЧА ПІСНЯ, З ЯКОЮ МАТИ КОЛИСАЛА

1. Які пісні співає мама маляті?
2. Чи знаєте ви колискові пісні?

Співуча українська мова... Мелодійні українські пісні... З давніх-давен передає народ своїм нащадкам через пісенну творчість любов до Батьківщини та своїх пращурів, учить доbru й справедливості. Пісні приходять до нас ще в ранньому дитинстві чарівними й ніжними, радісними й спокійними мелодіями колискових, які співають мами та бабусі.

Коліскова пісня — це не тільки лагідна усмішка й ніжність неньки. Це ще й оберіг, коштовна скарбниця народної мудрості й самобутньої творчості.

Кажуть люди: *«Мамина пісня і біль приколише», «Найдорожча пісня, з якою мати колисала», «Легше тобі на душі стане, як рідної неньки у серце пісня загляне», «Мамина пісня — коротка, та солодка».*

Пригадайте відомі вам колискові пісні. За якими ознаками ви їх можете упізнати?

Виконайте українську народну пісню «Ой ходить сон» ніжно, лагідно. З якою динамікою ви її заспіваєте? Зверніть увагу на темп виконання пісні, розспівувані склади.

А. Сілівончик. Коліскова.
2008 р.

Зверніть увагу! У нотному записі пісні біля половинних тривалостей стоїть крапка. Вона подовжує їх звучання.

Ой ходить сон

Українська народна пісня

Помірно

p

Ой хо-дить сон ко-ло ві -

кон, а дрі-мо-та ко-ло пло-та.

2. Питається сон дрімоти:
«Де ми будем ночувати?» —

3. «А де хата теплесенька,
А дитина малесенька.

4. Туди піду ночувати
І дитину колихати». —

5. «А в нас хата теплесенька,
А дитина малесенька.

6. Ходи ж до нас ночувати
І дитину колихати».

Г. Кім. Кіт Баюн. 2013 р.

Колискові пісні з'явилися в сиву давнину. Українські колискові — різноманітні за темами й сюжетами, барвистістю образів і думок. Серед них — твори про саму дитину, її сон, годування тощо. Є чимало пісень, у яких розкриті думки й почуття матері. А низка пісень розповідає маленькому слухачеві про пригоди й витівки тварин і птахів, про найближчих людей, які оточують немовля.

Для мелодій колискових пісень характерні *наспівність*, *спокійний темп* і мелодичні *мотиви закликання сну*.

Пригадайте відомі вам колискові. Які з них вам більше подобаються? Охарактеризуйте їх мелодії, сюжети.

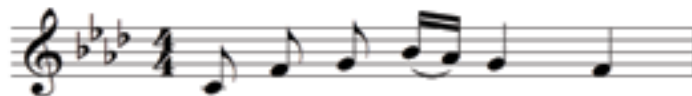
Виконайте українську народну пісню «Котику сіренький».

Котику сіренький

Українська народна пісня

Повільно

Ко - ти - ку сі - рень - кий,
не хо - ди по ха - ті,

ко - ти - ку бі - лень - кий,
не бу - ди ди - тя - ти.

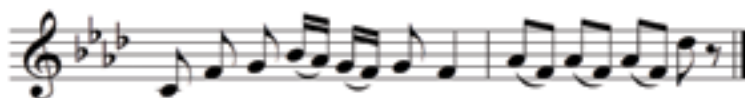
кот - ку во - ло - ха - тий,
Ди - тя бу - де спа - ти,

не хо - ди по ха - ті,
ко - тик вор - ко - та - ти.

Ой на ко - та вор - ко - та,

на ди-ти-ну дрі-мо-та. А - а - а - а!

Поміркуйте, чи можна цю пісню виконати в швидкому темпі. Як зміниться її характер? Знайдіть у нотному записі мотив заколихування.

Композитори, для яких народні мелодії були та є джерелом великого натхнення, часто створювали власні колискові. Ми чуємо їх у мультфільмах, телепередачах і в інструментальному виконанні.

Послухайте твори: *К. Стеценко*. Вечірня пісня; *А. Островський*. Спят усталые игрушки; *В. А. Моцарт*. Колискова.

Порівняйте колискові. Які музичні ознаки виділяють колискові з-поміж інших творів (характерні мотиви, темп)?

Н. Стегура. Колискова. 2008 р.

М. Михайлошина.
Колискова.
Початок XXI ст.

Прочитайте уривок із вірша Андрія Малишка. Наспівайте до нього довільну мелодію. Які темп (швидкий чи повільний) і динаміку (гучну або ледь чутну) ви оберете?

Спи, засни, моя дитино,
Спи, моє маля,
Ніч іде в гаї, в долини,
Трави нахилля.

Хай тобі ця ніч насниться,
Що в огнях сія.
Будеш завтра в світ дивиться,
Зірньоко моя.

1. Які пісні діти чують змалечку?
2. Охарактеризуйте музичну мову українських колискових пісень.

4. КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ЖНИВАРСЬКІ ПІСНІ

1. Які пісні співали наші предки в різні пори року?
2. Які календарно-обрядові пісні вам відомі?

Серед української пісенної творчості значне місце посідають **календарно-обрядові пісні**. Вони пов'язані з трудовою діяльністю людей і виконуються в різні пори року. Узимку співають *колядки* й *щедрівки*, навесні — *веснянки*, улітку — *купальські пісні*, ближче до осені — *жниварські*. Виконання всіх цих пісень супроводжується різними обрядовими діями.

Жниварські пісні оспівували працелюбність нашого народу, прославляли ниву, урожай, сонце, господаря та трудивників. Жнива — результат усіх сподівань і зусиль хлібороба. І тому до початку жнив готувалися, як до великого врочистого свята й водночас як до тяжкої відповідальної праці.

Пісні, що виконувалися під час жнив, відбивали основні періоди праці й обряди, пов'язані зі збиранням урожаю. Їх можна поділити на три групи.

Розгляньте картини на с. 18, 19. Поміркуйте, які пісні могли виконувати зображені на них персонажі.

І. Сколоздра. Обжинки.
Кінець ХХ ст.

М. Пимоненко. Жнива на Україні.
1896 р.

В. Орловський. Збирання хліба в Україні. 1880 р.

Перша група — **зажинкові** — ті, що величають управних жниць, перший сніп, бажають починати роботу в добрий час, пророкують добрий урожай.

Друга група — це власне **жниварські** пісні, у яких оспівують тяжку, але й радісну працю хліборобів-женців на полі.

Третю групу календарно-обрядових жниварських пісень складають **обжинкові**. У цих творах звучать інтонації бадьорості, оптимізму, задоволення від того, що вдалося завершити важливий етап хліборобського року.

У всіх жниварських піснях величалися роботящі руки, звучали піднесені, урочисті настрої.

Послухайте твори: українські народні жниварські пісні «В понеділок раненько», «А вже сонце котиться» (на вибір); В. Філіпенко. Поле моє, поле.

Поміркуйте, коли саме виконують кожну пісню. З чого це зрозуміло? Який характер музики? Оберіть слова-характеристики. Поясніть свій вибір.

маршовий

танцювальний

пісенний

урочистий

розспівний

ніжний

Виконайте українську народну пісню «Вийшли в поле косарі» у відповідному характері. Інсценізуйте її.

Зверніть увагу! У нотному записі деякі ноти поєднані лігою (—), яка вказує на те, що склади пісні, які співають на ці звуки, потрібно розспівувати.

Вийшли в поле косарі

Українська народна пісня

Повільно

Ви - йшли в по - ле ко - са - рі
ко - сить ран - ком на зо - рі...
Гей, ну - те, ко - са - рі,
бо не - ра - но по - ча - ли,
хоч не - ра - но по - ча - ли,
так ба - га - то у - тя - ли!

2. До обіду покосили,
Гострі коси потупили. (*Приспів*).
3. По обіді спочивали,
Гострі коси поклепали. (*Приспів*).

4. Увечері холодком
Йшли додому всі рядком. (Приспів).

5. А в стоги як пометаєм,
То добряче погуляєм! (Приспів).

Прочитайте фрагменти українських жнивварських пісень. Поміркуйте, у який період жнивної пори їх виконували. Який характер мелодій може бути в цих пісень?

* * *

* * *

Весело на ниву женчики ідуть:
«Дай Боже, щасливо!»
Женчики вже жнуть.
Жваво йде робота,
Як житце шумить.
В женчиків охота —
Хто перебіжить.

Ідіте, женчики, додому
Вже наробились на полі.
Густе житечко косили,
Великі копи ставили.

«**Шануймо хліборобську працю!**». Об'єднайтеся в три групи. 1-ша група складає власні вірші, загадки, добирає пісні про хліб, хліборобську працю. 2-га група добирає прислів'я про хліб, народні прикмети, пов'язані з працею хліборобів. 3-тя група створює ілюстрації до теми.

1. Розкажіть, які пісні українці співали під час жнив.
2. Поміркуйте, чому під час жнив звучала музика.

М. Пимоненко.
Дівчина з граблями.
Друга половина XIX ст.

М. Тимченко. Косар. 1968 р.

5. ЗА ЖАРТ НЕ ОБРАЖАЙСЯ, В ОБРАЗУ НЕ ВДАВАЙСЯ

1. А чи знаєте ви, про що йдеться в сатиричних і жартівливих творах?
2. Які жартівливі пісні ви знаєте?

Українці славляться своїм почуттям гумору. Гумор і сатира властиві багатьом жанрам усної народної творчості. У казках, прислів'ях, народних піснях часто осміюються людські недоліки. Люди кепкують із надмірно боязких хлопців, які не можуть насмілитися порозмовляти з дівчиною; з розсіяних, неуважних, скупих чи лінивих людей, нечупар, задавак та ін. Жарт не тільки робить життя цікавішим, але й допомагає позбутися недоліків. Показати свій розум, дотепність і спритність люди можуть під час виконання *жартівливих* або *сатиричних пісень*.

Жартівливі й сатиричні пісні сповнені цілою гамою різноманітних відтінків сміху — від лагідної усмішки, дружнього необразливого жарту, дотепного веселого кепкування, доброзичливої критики до висміювання, злої іронії, глузування та засудження.

Розкажіть, що відбувається на картині М. Приймаченко. Чи можна її назвати жартівливою? Чому?

М. Приймаченко. Лежень ліг під яблунею... 1968 р.

В. Проців. Остап і Одарка.
Початок XXI ст.

Виконайте жартівливу українську народну пісню «Сіяв мужик просо».

Зверніть увагу! Музика другої половини кожного куплету повторюється, тому в нотному записі використовують знак повторення — «реприза» .

Сіяв мужик просо

Українська народна пісня

Жартівливо

Сі-яв му-жик про-со, жін-ка ка-же -
мак, жін - ка ка - же - мак.
Ой так чи не так, не - хай бу - де
з про - са мак! з про - са мак!

2. Зловив мужик рибу, жінка каже: «Рак!» (Двічі).
Ой, так чи не так, нехай буде з риби рак.
3. Зловив мужик сойку, жінка каже: «Шпак!» (Двічі).
Ой, так чи не так, нехай буде з сойки шпак.
4. Купив мужик чіпець, жінка каже: «Сак!» (Двічі).
Ой, так чи не так, нехай буде з чіпця сак.
5. Купив мужик шапку, жінка каже: «Фрак!» (Двічі).
Ой, так чи не так, нехай буде з шапки фрак.

Про що розповідає виконана вами пісня? Який характер, темп музики? Поміркуйте, що сприяє розкриттю пісенного образу.

чіткість ритму

простота мелодії

танцювальність

жвавість

Послухайте жартівливу українську народну пісню «Дівка в сінях стояла».

У пісні «Дівка в сінях стояла» у формі діалогу передано побутову сценку між дотепною дівчиною та парубком-боягузом, який не хоче виходити на побачення, бо в дівчини батько лихий, і мати лиха, ... і миші лихі. Твір сповнений м'якого, але задиристого гумору. Український композитор *Михайло Калачевський* в «Українській симфонії» використав мелодію заспіву цієї пісні.

Послухайте твір: *М. Калачевський*. Українська симфонія. II частина.

Як звучить народна мелодія на початку твору? Зверніть увагу, як вона розкривається новими гранями: у середньому епізоді грайливий веселий настрій змінюється на сумний, а в заключному — тема варіаційно розвивається. Пригадайте, що таке варіації.

У жартівливих і сатиричних піснях знайшов вияв природний гумор українців. У них відображені кращі якості людини праці — гострий розум, спостережливість, кмітливість, дотепність. Цим творам притаманні жвавість, грайливість і танцювальність. І в наш час створюється багато пісень цього жанру.

Кадр із мультфільму «Як жінки чоловіків продавали».
1972 р.

Перегляньте мультфільм «Антошка» із циклу «Весела карусель», у якому звучить пісня «Антошка» (музика В. Шаїнського, слова Ю. Ентіна).

Кадр із мультфільму «Антошка». 1969 р.

Чи можна цю пісню віднести до жартівливих? За якими ознаками? Пригадайте й назвіть інші мультфільми чи кінофільми, де звучать пісні жартівливого чи сатиричного змісту.

Прочитайте вірші українських поетів. Придумайте до одного з них мелодію. Який музичний інструмент ви оберете для музичного супроводу пісні?

* * *

* * *

— Знову мокрі черевики?! —
Сварить Вову мати.
— Ти, мабуть, в усіх калюжах
Встигнув побувати?
— Що ви, мамо, — каже Вова, —
Не хвилюйтесь дуже:
Ще й на завтра залишилось
Чотири калюжі!

Ігор Січовик

Є в бабусі внучка,
Внучка-білоручка
І сьогодні от бабуся
Мила голову Настусі,
Бо Настуся ще мала —
Тільки в сьомий перейшла!
Дорога бабуся,
Киньте мить Настусю.
За слова «не вмію»
Їй намильте шію

Грицько Бойко

Симфонія — це великий твір для симфонічного оркестру.

1. Назвіть музичні характеристики українських жартівливих пісень.
2. Розкажіть про те, над чим жартує народ, що висміюється в музичних творах.
3. Прочитайте прислів'я. Поміркуйте, про що в них говориться. Чи відомі вам жартівливі пісні з подібним змістом?

До роботи плачучи, а до танців скачучи.

Їсть за вовка, робить за комара.

6. УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ТАНЦІ

1. Які українські народні танці ви знаєте?
2. Які народні танці танцюють у вашій місцевості?

Українські народні танці — запальні й ліричні, нестримні й повільні — знані в усьому світі. Вони вирізняються національним колоритом, неповторними мелодіями, ритмами, рухами. У танці, як і в пісні, відображається душа народу, усі його радісні й сумні хвилювання. Танець розказує про героїчні перемоги й трагічні поразки, силу духу українців, трудові досягнення, високі почуття, смішні або печальні життєві ситуації.

Вихилястик

Присядка

Плазунець

Пригадайте найвідоміші українські народні танці. Разом із друзями виконайте зображені рухи українських народних танців.

В Україні існує багато народних танців. Їх назви можуть розповісти про походження цих танців. Наприклад, *зірка*,

Гопак

Козачок

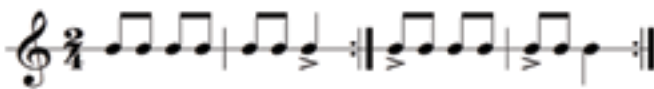
кривий танець пов'язані з формою виконання; *козак, чу-мак* — з виконавцями; *бондар, коваль, шевчик* — з професією; *гуцулки, коломийки* — з місцевістю, де вони виникли.

Улюбленими народними танцями українського народу є *гопак* і *козачок* — енергійні, ритмічні, веселі й жваві. Хлопці мають можливість показати свою силу, вправність і спритність. Участь дівчат додає цим танцям ніжності, ліричності й м'якості.

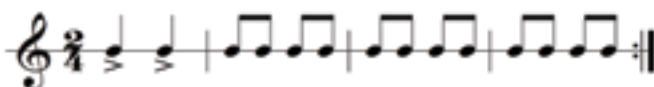

Перегляньте відеофрагменти танцю «Гопак» у виконанні Національного заслуженого академічного ансамблю танцю України ім. П. П. Вірського.

Гопак

Козачок

Виконайте ритми українських народних танців.

В опері «Запорожець за Дунаєм» український композитор *Семен Гулак-Артемівський* увів танцювальну сюїту, що складається з п'яти українських танців: «Дівочий хор-вод», «Український танок», «Чорноморський козак», «Запорозький козак» і «Козачок». Ці танці — своєрідні картини народного побуту. У них розкриті найхарактерніші риси українського народу: відкритість, м'якість, доброта, завзятість, спритність, хоробрість, сила й міць.

Ю. Баліков. Український танець. 1986 р.

Які ви знаєте танцювальні колективи, що виконують українські народні танці?

Послухайте танці (на вибір) із II дії опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Охарактеризуйте музику танців (темп, ритм, динаміку). Розкажіть про свої враження.

Видатні композитори

Семён Степáнович Гулáк-Артемóвський (1813–1873) — український співак, композитор, актор, автор першої української опери.

Пригадайте й виконайте одну з українських народних пісень танцювального характеру (соло або в парах). Доберіть відповідні рухи, ритмічний супровід.

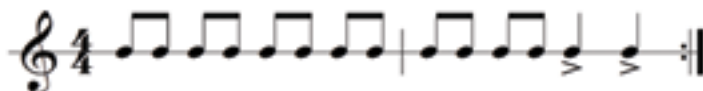
На Заході України у мальовничому Карпатському краю народилися **коломийки** — невеликі задирикувато-веселі й сатирично-жартівливі пісні-танці, у яких стисло, але водночас дотепно й образно змальовується життя народу. Танцюють коломийку попарно або парною кількістю виконавців, ставши в коло. Музика цих творів має *чіткий, гострий ритм, швидкий темп*.

Поміркуйте, у якому темпі танцюють персонажі на поданих нижче ілюстраціях. Поясніть свою думку.

Проплескайте ритм коломийки.

Т. Аксентович.
Коломийка. 1895 р.

І. Сколоздра. Коломийки.
Початок ХХІ ст.

Створіть коломийку на слова української народної пісні «Ой у саду калинонька».

Підійдемо до калини, виберемо гілку,
І для нас мій батько зробить новеньку сопілку.
Навчимося на сопілці ми чудово грати,
Щоб усі пісні народні українські знати.

У народних піснях іноді зустрічається поєднання жартівливо-танцювальної коломийки в приспіві з ліричними, стриманими в русі з'аспівами. Наприклад, як у пісні «Верховино, світку ти наш».

Український композитор *Георгій Майборода* взяв мелодію цієї народної пісні за основу для інструментального твору «Гуцульська рапсодія». У музиці твору композитор розгортає картини життя й природи Карпатського краю.

Послухайте твори: «Верховино, світку ти наш» (українська народна пісня); *Г. Майборода*. Гуцульська рапсодія.

Охарактеризуйте музику заспіву й приспіву пісні «Верховино, світку ти наш». Зверніть увагу на нові музичні якості народної мелодії в «Гуцульській рапсодії».

1. Про які українські народні танці ви дізналися?
2. Поцікавтеся, у яких мультфільмах чи кінофільмах виконуються українські народні танці.
3. Які танці колись були поширені у вашій місцевості? Дізнайтеся про їх рухи, розучіть.
4. Розгадайте «плутанку». Назвіть відомі українські народні танці.

ГО

КО

КО

ПАК

МИЙ

ЗА

ЧОК

ЛО

КА

7. УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ МУЗИКУВАННЯ

1. Які ви знаєте українські народні музичні інструменти?
2. Чи відома вам назва «Троїсті музики»?

Народні награвання — улюблений вид музичної творчості українського народу. У давнину виконавцями народних пісень і танцювальних мелодій на різних музичних інструментах були прості люди.

Розгляньте українські народні інструменти. Чи чули ви, як вони звучать? Охарактеризуйте їх тембри.

Цимбали

Бубон

Скрипка

Трембіта

Дуда («коза»)

Сопілка

Жодне народне свято не обходилося без **троїстих музик**, яких любили й дуже шанували в Україні. Це були групи музикантів у складі трьох виконавців — переважно *скрипаля*, *цимбаліста* і *бубняра*. Троїсті музики, граючи на весіллях і різних народних святах свої мелодії, влаштовували своєрідні змагання один з одним, демонструючи таким чином свою майстерність, музичність і винахідливість.

Прочитайте легенду про троїстих музик, що побутувала на Гуцульщині.

Три парубки — скрипаль, цимбаліст і сопілкар — закохалися в одну дівчину. Красуня запропонувала їм позмагатися в грі: чиє виконання визнають найліпшим — за того і вийде заміж. Та виконання кожного було таким майстерним, що жоден не одержав переваги. Залишилося останнє: грати хлопцям разом. І від спільної гри народилася не чувана досі чарівна музика. І народ вирішив — не слід розлучати музик. А музику ту назвали троїстою.

*В. Одайник.
Троїсті музики. 1972 р.*

У наш час троїсті музики значно розширили свій склад. Струнні інструменти представлені скрипкою, басолею, або контрабасом, цимбалами, інколи — бандурою. А ще музики використовують духові інструменти — флейту, кларнет, сопілку, зрідка — трубу; клавішні — баян та ударні інструменти — барабан із мідними тарілками чи барабан із бубном. Усі ці інструменти звучать у народних ансамблях у різноманітних поєднаннях.

Послухайте твори у виконанні троїстих музик.

Зверніть увагу на своєрідне звучання троїстої музики. Визначте, які інструменти її виконують.

Гра-пантоміма «Троїсті музики». Разом із друзями рухами й мімікою відтворіть гру на музичних інструментах, ніби ви — учасники ансамблю «Троїсті музики». Наприклад: один виконавець імітує гру на сопілці, другий — на ударному інструменті (бубні); третій — на цимбалах.

У симфонічній п'єсі «Троїсті музики» композитор *Левко Колодуб* відобразив найбільш характерні риси української народної інструментальної музики. Музичні теми п'єси, змінюючи одна одну, ніби змагаються між собою у віртуозності, що є характерним для виконання ансамблю троїстих музик.

Послухайте твір: *Л. Колодуб. Троїсті музики.*

Як розвивається музика? Вона танцювальна, пісенна чи маршова? Тембри яких інструментів ви впізнали?

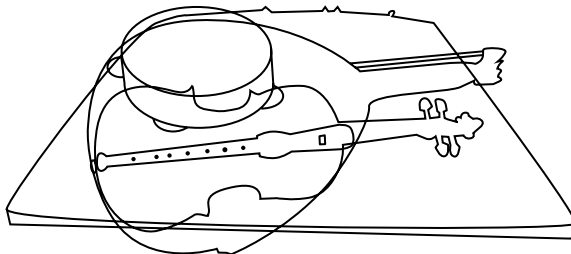

Видатні композитори

Лев Миколо́йович Колоду́б (нар. 1930) — український композитор, педагог, музично-громадський діяч.

1. Знайдіть у різних джерелах (літературі, Інтернеті) приклади літературних творів, де згадуються народні музичні інструменти.
2. Розгляньте малюнок. Які українські народні музичні інструменти намальовані? Які з них можуть входити до складу ансамблю «Троїсті музики»?

3. За бажанням зробіть начерки українських народних інструментів.

8. УКРАЇНСЬКІ ВЕЧОРНИЦІ

1. Як ви думаєте, що таке «вечорниці»?
2. Чи влаштували вечорниці у вашій школі?

В Україні впродовж століть існували традиційні свята й обряди. Кожен, у кого душа не зачерствіла, хто сповнений любові до культурної української спадщини, повертається до традицій свого народу.

Була в Україні гарна традиція: холодними осінніми та зимовими вечорами збиратися на веселі посиденьки — **вечорниці**. На вечорницях дівчата пряли, вишивали, ворожили, лушили кукурудзу, дерли пір'я, веселилися, співали. А хлопці розважали їх, розказували різні історії, жартували, придумували небилиці.

Сучасні вечорниці

М. Пимоненко.
Ворожіння. 1893 р.

І. Рєпін.
Вечорниці. 1881 р.

Що відбувається на картинах? Як ви думаєте, яка музика може супроводити дійство?

Прочитайте українську народну небилицю. Придумайте за її зразком веселу необразливу небилицю про шкільне життя.

У лісі річка сметани тече. Над річкою — дерева, замість листя — пухкі та свіжі гречані вареники, ніби щойно з печі. Під тими деревами люди лежать, і, як тільки хто їсти захоче, — рота роззявить, а вареник з дерева та в сметану — бовть! Винирнув, перевернувся, а тоді прямісінько в рот, тільки й устигай жувати. Вирішив я й собі пристати до них. Підходжу до крайнього, питаюсь: «Чи не можна, пане-брате, й мені коло вас тут прилягти?» А він дивиться та й каже: «А ти хто такий, твій батько чим займався?» — «Та звісно, хлібороб», — відповідаю. А він як визвириться на мене: «Іди звідси, тут тільки нероби лежать».

Разом із друзями виконайте в ролях українську народну пісню «По дорозі жук, жук».

По дорозі жук, жук

Українська народна пісня

Швиденько

По до-ро-зі жук, жук, по до-ро-зі

чор-ний... По-ди-ви-ся, дів-чи-нонь-ко,

я-кий я мо-тор-ний! -тор-ний!

2. Який я моторний і в кого я вдався!
Хіба даси копу грошей, щоби женихався!
3. По дорозі галка, по дорозі чорна,
Подивися, козаченьку, яка я моторна.
4. Яка я моторна, гнучка, чорнобрива!
Як побачиш, аж заплачеш, що я вередлива!

Послухайте твори: «Метелиця» (український народний танець); К. Данькевич. Метелиця (із балету «Лілея»).

Порівняйте музику творів (тембри, характер музики). Розкажіть про свої враження.

Разом із однокласниками виконайте танець «Метелиця». Ставши в коло, усі пританцювують під музику, а Вітер (В) посеред кола виконує рухи гопака (наприклад, вихилястик, присядку та ін.). Потім він вибирає з кола Сніжинку (Сн), і вони, поєднавшись лівими руками, крутяться метелицею. Далі Вітер і Сніжинка обирають із кола по одному учню, і з ними кружляють, тримаючись за ліві руки. І так обкручуються по черзі з кожним, поки обійдуть усе коло.

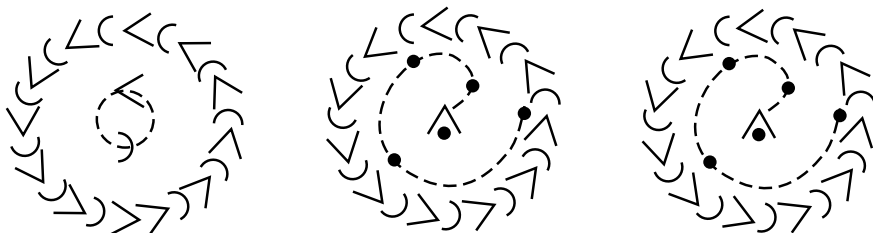

Схема виконання танцю «Метелиця»

Поміркуйте і назвіть українські народні інструменти, звучанням яких можна створити «Музику зими». Поясніть свій вибір.

1. Як улаштовували в Україні вечорниці?
2. Уявіть, що вам потрібно скласти сценарій вечорниць. Які твори музичного фольклору ви використаєте?

Н. Папірна. Український танець. Початок ХХІ ст.

9. БЕЗ МИНУЛОГО НЕМАЄ МАЙБУТЬОГО

1. Як ви думаєте, про що йдеться в історичних піснях?
2. Які історичні пісні вам відомі?

Про минуле нашої країни, видатних історичних осіб можна прочитати в цікавих історичних книжках, довідниках чи енциклопедіях. Але є й інші свідки української історії, що прийшли з тих далеких століть. Це — народні пісні. У них розкриті дух часу, почуття, сподівання, болі й радощі героїв, ставлення народу до своїх звитяжних лицарів-оборонців.

Народні історичні пісні оспівують події, що сталися, коли український народ боровся за справедливість, мир і незалежність у різні історичні часи. Багато історичних пісень розповідають про славних мужніх козаків — захисників українських земель.

Послухайте українську народну пісню «Засвіт встали козаченьки».

Про що розповідається у пісні? Який характер музики? Поміркуйте, чи співзвучні за змістом пісня й однойменна картина Марфи Тимченко.

М. Тимченко. Засвіт встали козаченьки. 2003 р.

Пісня «Засвіт встали козаченьки» розкриває хвилюючий для кожної родини момент, коли сини й чоловіки вирушають у військовий похід. У ній ідеться про переживання матері й коханої козака, які хвилюються за долю рідної людини, і надію самого козака на майбутні перемоги в боях.

Авторство цієї пісні народна пам'ять приписує *Марусі Чурай* — легендарній піснярці з Полтавщини, яка жила у XVII ст. Сповнена туги лірична пісня була улюбленою в козаків. Її виконували в походах, а з часом вона стала маршовою героїчною піснею.

М. Задорожний.
Маруся Чурай.
1977–1978 рр.

Виконайте українську народну пісню «Засвіт встали козаченьки».

Засвіт встали козаченьки

Українська народна пісня

Помірно

4.8

За - світ - вста - ли ко - за - чень - ки в по - хід з по - лу -

но - чі, ви - гла - ка - ла Ма - русень - ка

сво - ті яс - ні о - чі. // о - чі.

2. Не плач, не плач, Марусенько, не плач, не журися,
Та за свого миленького Богу помолися!
3. Стоїть місяць над горою, а сонця немає.
Мати сина в доріженьку слізно проводить.
4. Иди, іди, мій синочку, та не забаряйся,
За чотири неділеньки додому вертайся!

Розгляньте ілюстрації. Що на них відбувається? Який із творів суголосий з піснею «Засвіт встали козаченьки»?

М. Пимоненко. У похід. 1902 р.

С. Васильківський. Чота в степу. Друга половина XIX ст.

Пригадайте, що таке *опера*. Назвіть відомі вам опери Миколи Лисенка.

Опера *Миколи Лисенка* «Тарас Бульба» створена за сюжетом однойменної повісті Миколи Гоголя. У ній розповідається про визвольну війну українського народу проти іноземного поневолення 1648–1654 років. Як і більшість опер, вона починається *увертурою*.

Послухайте твір: *М. Лисенко*. Увертюра до опери «Тарас Бульба».

Мелодію якої української народної пісні використав композитор наприкінці увертюри? Чи набула вона іншого звучання в оркестровому виконанні? Охарактеризуйте засоби виразності: тембр (музичні інструменти), динаміку, фактуру.

Видатні композитори

Мико́ла Віта́лійович Лі́сенко (1842–1912) — український композитор, піаніст, збирач пісенного фольклору, засновник української національної музики.

Зверніть увагу! Розгляньте уважно фрагмент нотного запису увертюри М. Лисенка до опери «Тарас Бульба». Для втілення героїчного характеру музики композитор обрав відповідний темп (урочисто, рухливо), гучну динаміку (f), акордову фактуру й акценти. Назвіть інші відомі вам знаки нотного запису.

Maestoso ma con moto

Увертюра — це оркестровий вступ до опери, балету, кантати чи кінофільму.

1. Що є характерним для історичних пісень?
2. Поміркуйте, які події наших днів можуть відбитися в сучасних історичних піснях.

10. НАША ДУМА, НАША ПІСНЯ...

1. Що вам відомо про українські народні думи?
2. Чи знаєте ви, які твори виконували кобзарі? Що вони оспівували?

Особливим видом історичних пісень є *думи* — унікальний жанр народної пісенної творчості українців. Їх виконували мандрівні співці-музиканти: кобзарі, бандуристи, лірники.

Розгляньте картини. Про що, на вашу думку, може співати козак Мамай? Знайдіть образ пісні на картині художника Олега Шупляка. Розкажіть про життя хлопчика-поводиря, про його майбутню долю.

Козак Мамай. Народна картина

О. Шупляк. Бандура. 2011 р.

Сюжети дум, як правило, мають усталену будову (див. схему на с. 41), пов'язані з історичним минулим народу й описують певні події або конкретних осіб.

Думи не мають звичної для пісень сталої віршованої форми. Вони виконувались речитативом в урочистому, піднесеному характері.

Музиці дум притаманна імпровізаційність, тому кожен раз твір може звучати по-новому.

СЮЖЕТ ДУМИ

Український народ глибоко шанує пам'ять полковника *Івана Богун* — одного з видатних військових керівників визвольної війни 1648–1654 рр. Дума «*Іван Богун*» змальовує оборону м. Вінниці під час нападу польського війська.

У «*Пісні про Байду*» зображена героїко-романтична постать козацького ватажка Байди. *Байда* — князь Дмитро Вишневецький — хоробрий чоловік, який тримав у постійному страху султанів Туреччини. Байду підступно захопили в Молдові й передали в Царгород. У пісні оспівана його несподівана й героїчна смерть на чужині.

Іван Богун

В. Форостецький.
Байда Вишневецький. 2010 р.

«Дума про козака Голоту» відбиває історичні події, що відбулися в другій половині XVI ст. Твір зображує поєдинок, у якому козак Голота, людина смілива й відважна, перемагає татарина. Козак належить до запорозьких бідняків, про що свідчать і його прізвисько, і його портрет, змальований у думі:

Правда, на козакові шапка-бирка —
Зверху дірка,
Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й повіває,
Козака молодого прохолоджає.

Сучасний кобзар-лірник *В. Нечена*

Козак — людина миролюбна, але він сміливо виходить на поєдинок, бо основним обов'язком для себе вважає оборону Батьківщини.

Послухайте українські народні думи: «Пісня про Байду», «Іван Богун», «Дума про козака Голоту» (на вибір).

Які особливості музичної мови думи ви помітили? Порівняйте думу з піснею. Як виражені героїчні настрої, почуття? Які інтонації переважають у музичних творах — пісенні, танцювальні, декламаційні, маршові?

І. Гончар. Слухають лірника. 1974 р.

І. Гончар. Дума про Чигирин. 1974 р.

Розгляньте інструменти, у супроводі яких виконувалися українські народні думи. Чи знаєте ви, як вони звучать?

Бандура

Кобза

Колісна ліра

Прочитайте уривок із вірша. Придумайте до нього мелодію.

Кобзо моя, непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха!
Голосом правди святої дзвони,
Нашу тісноту гірку спом'яни.

Пантелеймон Куліш

Пісні й думи, створені народним генієм, відображають найбільш важливі історичні події в житті суспільства, починаючи від тих, що віддалені від нас століттями, і закінчуючи тими, свідками яких ми самі є.

Думи — ліро-епічні твори про події з життя козаків.

1. Як створювалися українські історичні пісні? Твори про яких історичних осіб вам відомі?
2. Продовжте речення: «Я не знав (знала), що ... », «Мене найбільше вразив той факт, що ... ».
3. У мережі Інтернет послухайте українські народні думи у виконанні сучасних українських кобзарів. Поділіться з друзями чи подругами враженнями від почутого.

11. ЛІРИКА ДУШІ У ПІСНІ

1. Чи відомо вам, що таке «ліричні настрої»?
2. Як ви думаєте, про що співається в ліричних піснях?

Наш народ — талановитий і могутній, людяний, сердечний. Тому невичерпною є сила його пісень. Пережити всі життєві незгоди людям допомагала любов. Мабуть, саме тому в пам'яті кожного зберігається безліч пісень про кохання. Вони хвилюють нас, не залишають байдужими: крають душу аж до сліз або заспокоюють і викликають усмішку.

Уважають, що *ліричні пісні* є вершиною народної творчості. До них належать пісні про сімейне життя, про кохання, вірність. В українській ліричній пісні оспівуються фізична й духовна краса людини, висока народна мораль: багатству протиставляється краса почуттів, опоетизовується працьовитість, доброта, щирість, вірність у коханні.

Послухайте українські народні пісні: «Місяць на небі, зіроньки сяють»; «Чорнії брови, карії очі»; «Чом ти не прийшов...»; «Цвіте терен, цвіте терен»; «Ой чий то кінь стоїть» та ін. (на вибір).

Охарактеризуйте музичну мову обраної вами пісні.

І. Гончар. Під вечір.
1977 р.

А. Лях. Із серії «Козаки».
Початок ХХІ ст.

І. Гончар.
Люба розмова. 1979 р.

М. Пимоненко. Ідилія. 1908 р.

Розгляньте репродукції картин (с. 44, 45). Поміркуйте, які пісні можуть виконувати зображені на них персонажі.

До українського музичного фольклору належать також *пісні літературного походження*. Ці твори мають конкретних авторів — поетів чи композиторів — і широко виконуються поряд із народними. Іноді відомий авторський текст (вірш) клався на народну мелодію чи мелодію композитора, ім'я якого залишалося невідомим. Часто написані поетами й композиторами пісні ставали популярними серед народу. А оскільки передавалися вони в усній формі, то імена авторів забувалися і пісня починала побутувати як фольклорна.

Деякі пісні мають кілька варіантів мелодій. Такою є лірична пісня на вірші Тараса Шевченка «Зоре моя вечірняя». Поет, перебуваючи на засланні, написав поему «Княжна», уривок з якої й став основою пісні «Зоре моя вечірняя». У творі оспівується, хоч і з сумом, краса української природи. Мелодія пісні відзначається простотою та щирістю.

Виконайте пісню «Зоре моя вечірняя» (музика народна, слова *Т. Шевченка*). Створіть відповідний настрій.

Зоре моя вечірня

Музика народна Слова Т. Шевченка

Помалу

Зо - ре мо - я ве - чір - ня - я,
зій - ди над го - ро - ю.
По - го - во - рим ти - хе - сень - ко
в не - во - лі з то - бо - ю.
Роз - ка - жи, як за го - ро - ю
со - неч - ко сі - да - є.
Як у Дніп - ра ве - се - лоч - ка
во - ду по - зи - ча - є.

2. Як широка сокорина
Віти розпустила...

А над самою водою
Верба похилилась, —

3. Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.

*В. Титуленко.
Вечірні верби. 1998 р.*

Поміркуйте, які музичні інструменти найкраще підійдуть для супроводу цієї пісні. Поясніть свій вибір.

Послухайте твір: *Я. Степовий*. Зоре моя вечірняя.

Порівняйте народну й авторську мелодії пісні: визначте спільні та відмінні риси.

Для українського композитора Миколи Лисенка народна музика була постійним джерелом натхнення. Він говорив: «Фольклор — це саме життя». Багато його оригінальних мелодій своєю ліричністю, щирістю і глибиною дуже близькі до народних.

Послухайте твір: *М. Лисенко*. Елегія.

Який характер музики? Як вона розвивається? Порівняйте музику інструментального твору з мелодіями ліричних народних пісень.

Елегія — ліричний твір задумливого, сумного характеру.

1. Про які жанри українського музичного фольклору ви дізналися?
2. Оберіть емоційні характеристики музики ліричних пісень. Поясніть свою думку.

батьора

задушевна

ніжна

співуча

мужня

зворушлива

12. 3 НАРОДНОГО ДЖЕРЕЛА

1. Чи є народна музика джерелом натхнення митців?
2. Чи використовують композитори народні мелодії у симфонічних творах?

Українська нація відрізняється співучістю. Кожна подія нашого життя супроводжується пісню, спрямованою на вшанування та збереження наших традицій. Опинившись у світі народної музики, ми можемо дізнатися про те, що відбувалося з українським народом протягом століть, відчути все те, що відчували наші співвітчизники.

Особливістю наших пісень є те, що поряд із сумом завжди з'являються ноти радості, надія на краще. Події, які складають історичну долю народу, людям було легше пережити, бо поряд із ними постійно були українські народні пісні. Ці маленькі фольклорні шедеври могли підтримати людину, підняти їй настрій, надати додаткових сил для подальшого життя. Роки поневірянь, принижень, війн, боротьби за незалежність надали народній пісенній творчості особливого колориту.

Назвіть відомі вам жанри українських народних пісень. Наведіть приклади. Поміркуйте, чому ми повинні поважати українську культуру, мову, пісню, любити, зберігати нашу пісенну спадщину.

*В. Маковський.
Ярмарок у Полтаві. 1882 р.*

*М. Михайлошина.
Козак Мамай.
Початок XXI ст.*

Послухайте українські народні пісні «Ой, Микито», «У Києві на ринку».

До якого жанру українського музичного фольклору ви віднесете кожну з прослуханих пісень? Поясніть свої міркування. Визначте характер цих пісень. Порівняйте їх.

трагічна

весела

сумна

жалібна

грайлива

яскрава

Українська народнопісенна творчість завжди була джерелом професійної музики. Композитори часто використовували мелодії народних пісень у своїх творах або створювали оригінальні мелодії, за своїм духом дуже подібні до народних.

Наведіть приклади використання народних мелодій у професійній музиці.

У симфонії № 2 український композитор *Левко Ревуцький* використав мелодії українських народних пісень «Ой, Микито», «У Києві на ринку».

Послухайте твір: *Л. Ревуцький*. Симфонія № 2. II частина.

Пригадайте, що таке *симфонія*. Зверніть увагу на оригінальну розробку відомих вам пісень. За допомогою пластики рук покажіть, які зміни, який розвиток отримала музика в симфонії.

Видатні композитори

Левко́ Микола́йович Реву́цький (1889–1977) — український композитор. З його ім'ям пов'язане становлення української симфонічної музики.

1. Поясніть, чому вважається, що народна музика є невичерпним джерелом для професійної музики.
2. Про що б вам хотілося розповісти своїм батькам, друзям чи знайомим з того, що ви дізналися з цього уроку?

13. МИКОЛАЙ ІДЕ, ЧЕМНИМ ДІТЯМ ДАРУНКИ НЕСЕ

1. Чому діти України чекають День святого Миколая?
2. Які пісні про це свято ви знаєте?

Зима багата на свята: Андрія, Миколая, Катерини, Варвари, Наума...

Святий Миколай — один із найбільш шанованих у народі святих. Ще за життя його називали батьком сирит, бідних, знедолених. З його ім'ям пов'язано безліч народних легенд і переказів. Купці, мореплавці та землепрохідці вважали його своїм охоронцем і заступником. Миколая також шанували в Україні як покровителя Війська Запорозького.

Святий Миколай для українських дітей здавна — почесний охоронець, а 19 грудня — День святого Миколая — найбільш очікуване радісне свято. Традиційно в цей день святий приносить кожній дитині подарунок — «миколайчик», не забуваючи однак посоромити за нечемні вчинки (декому навіть приносить різочки). А діти намагаються не гнівити «діда Миколая», який знає про всі їхні вчинки.

*Т. Зеленченко.
День святого Миколая.
Початок ХХІ ст.*

*Л. Мартін.
Святий Миколай.
Друга половина ХХ ст.*

Це свято відзначають урочисто. Діти співають пісні про святого Миколая, проводять конкурси, декламують вірші, створюють малюнки, виготовляють подарунки для тих, кого хочуть привітати.

Виконайте українську народну пісню «Забілів від снігу гай». Перед виконанням пісні проплескайте її ритм. Створіть ритмічний супровід до пісні.

Забілів від снігу гай

Українська народна пісня

Стримано
mf

За - бі - лів від сні - гу гай,
йде свя - тий ним Ми - ко - лай.
Йде із ян - го - лом яс - нень - ким,
ус - мі - ха - ю - чись ми - лень - ко.

2. Він за нас все пам'ятає,
Нагороди зготовляє.
Нам даруночки приносить,
Для нас ласки в Бога просить.

3. Втоплена (ний) іду я спати,
Сон стуляє оченята:
Добрий янголе святий,
Тихий сон мені навій.

4. Коли я що зле зробила,
Наді мною білі крила
Ти, як завше, розпусти,
Все пробач і захисти.

Послухайте твори: *Л. Горова*. Пісня про Миколая; «Ой хто, хто Миколая любить» (українська народна пісня).

«Миколайчики» до свята

Про що розповідають прослухані пісні? Який характер їх музики?

Складіть міні-розповідь «Свято Миколая» за ілюстраціями (с. 50, 52).

1. Як святкують День святого Миколая?
2. Знайдіть і послухайте в Інтернеті українську народну пісню «Ой, хто, хто Миколая любить» у виконанні різних колективів. Розкажіть про свої враження.
3. Які твори про святого Миколая ви хотіли б записати на святковий диск, щоб подарувати його разом із «миколайчиками» рідним і знайомим?
4. Придумайте закінчення вірша про святого Миколая. Спробуйте його заспівати, як пісню.

А хто щиро Миколая слухає і любить,
Того святий Миколай серцем приголубить.

*Л. Мартін. Святий Миколай.
Друга половина XX ст.*

*М. Ілієва. Подарунки від
святого Миколая.
Початок XXI ст.*

14. СВЯТО ЙДЕ!

1. Що вам відомо про святкування Різдва та Нового року?
2. Які пісні співають під час різдвяно-новорічних свят?

Серед найбільших і найулюбленіших зимових свят — Різдво та Новий рік. Однією з традицій цих свят є співання календарно-обрядових пісень — *колядок* і *щедрівок*. Основне завдання колядників і щедрувальників — приносити людям радість і надію на вдалий новий рік. Люди вірили: чим більше колядників і щедрувальників відвідає їхню оселю, тим кращим буде рік для родини.

Н. Курій-Максимів. Різдвяна казка. 2012 р.

Т. Філь. Різдвяні колядки. 2008 р.

На Різдво співають *колядки*. У них найчастіше зустрічаються релігійні сюжети — ушавлення Христа й Божої матері Діви Марії як утілення ідеї добра, благочестя й материнства — основи всього живого на Землі.

А ще під час Різдва в Україні показували *вертеп* — старовинний пересувний ляльковий театр, у якому відтворювався сюжет народження Спасителя. У вертепі також звучали пісні-колядки й жарти.

Пригадайте відомі вам колядки. Який у них сюжет?

Послухайте колядку «Нова радість стала».

І. Горобчук. Колядники.
2007 р.

Т. Пілюгіна. Коляда.
2000 р.

Розгляньте фрагмент нотного запису. Чи впізнали ви цю пісню?

Так, це фрагмент із всесвітньо відомого «Щедрика». З невеликої народної мелодії — зерна інтонації — український композитор Микола Леонтович створив справжній хорівий шедевр. Він професійно поклав народну мелодію на ноти, до якої створив інші хорові партії, — і зазвучав багатоголосний хорівий твір. Таке професійне перетворення називається **хоровою обробкою народної пісні**.

Видатні композитори

Мико́ла Дми́трович Леонто́вич (1877–1921) — український композитор, хорівий диригент, педагог, майстер хорової мініатюри.

Послухайте твір: М. Леонтович. Щедрик.

Який склад хору виконує твір (чоловічий, жіночий, дитячий)? Як розвивається музика?

*Щедрий вечір, добрий вечір! Бажаю вам ці свята провести,
других кращих діждатися, рік від року на многії літа!*

Щедрівки співали напередодні Нового року. Щедрувальники (дорослі й діти), ходячи від хати до хати, бажали господарям щастя, здоров'я та добробуту в новому році.

Назва «щедрівка», що збереглася до нашого часу лише в Україні, говорить про призначення цього виду пісень — заклікати щедрість природи і землі.

Перед тим як зайти до хати, щедрувальники мали отримати запрошення від господарів оселі. Зібравшись на подвір'ї, вони співали під вікнами: «Ой чи є, чи нема пан-господар вдома?», а вже зайшовши до хати, виконували величальні пісні на честь господаря, господині, їхніх дітей та інших родичів.

Незмінними учасниками ватаг щедрувальників були костюмовані персонажі: *Маланка* (хлопець, убраний у дівчачий одяг), *Василько* (дівчина, убрана в хлопця), *Дід-поводир з Козою* (символом родючості й достатку), а також *Чорт*, *Ведмідь*, *Циган*, *Циганка* та інші.

Послухайте українські щедрівки «Чи дома, дома», «Слава нашим господарям».

Який характер музики прослуханих пісень? Про що вам «розповіли» картини художників (с. 53–57)?

*Н. і Р. Юсипчук. Гуцульське
різдво. 2008 р.*

Є. Миронова. Різдво. 2000 р.

Інсценізуйте разом із друзями пісні «Маланка» та «Коза».

Маланка

Запис Ю. Федьковича

А у - че - ра із ве -
че - ра пас - ла Ма - лан - ка
та й ка - чу - ра. - чу - ра.

Та й, пасучи, загубила,
Шукаючи, заблудила.
Заблудила в чисте поле,
Аж там Василь сіє, оре,
Аж там Василь оре, плужить,
За Маланков вельми тужить.
О чильчику-васильчику,
Посію тебе в городчику,
Буду тебе шанувати,
Тричі на день поливати,
А з чибричку кіля бити,
Барвінчиком городити,
В неділю рано промикати,
За русу косу затикати.

Т. Зеленченко. Маланка.
Початок XXI ст.

Коза

Українська народна пісня

Весело, грайливо

Доб-рий ве-чір вам, чи ви ра-ді нам?

Ми не са-мі йдем, ми ко-зу ве-дем,
ми ко-зу ве-дем, ми ко-зу ве-дем,
ми не-са-мі йдем,

2. Дід козу веде, а вона не йде,
Дід козу віжками, а вона — ріжками.
3. Го-го-го, коза, го-го-го, сірая,
Го-го-го, білая, ой розходися, розвеселися
По всьому дому, по веселому.
4. Де коза ходить, там жито родить,
А де не буває, жито вилягає.
5. Де коза ногами, там жито копами,
Де коза рогами, там жито стогами.
6. Де коза туп-туп, там жита сім куп,
Де коза хвостом, там жито кустом.
7. А в нашій сільці всі хлопці стрільці —
Встрелили козу в правеє ушко,
В правеє ушко, в саме сердечко — пуць!
8. Тут коза впала, нежива стала,
А міхonoша бере дудочку, Надима козі та й у жилочку.
9. Уставай, козо, вставай, сірая, Господиня йде, ковбасу несе,
Мірку гречечки на варенички,
Та ще й голубець, на цьому — кінець!
Дай Боже, добрий вечір!

Н. Курій-Максимів.
Вертеп. 2012 р.

1. Як святкували в Україні Різдво та Новий рік?
2. Поцікавтеся, які традиції святкування цих свят існували у вашій родині. Чи дотримуєтеся ви їх тепер?

15. ШАНУЙМО НАШУ ПІСНЮ!

1. Яку музику ви слухаєте і виконуєте на дозвіллі?
2. Чи слухаєте ви твори музичного фольклору?

Український музичний фольклор — дорогоцінне надбання нашого народу. Наші предки в години радості чи скорботи слухали народні думи у виконанні лірників і кобзарів, самі співали пісні й танцювали улюблені танці. «Покажіть мені народ, у якого би було більше пісень», — захоплено говорив Микола Гоголь і не помилявся. Українська пісня по праву здобула визнання в усьому світі, а українці — славу дуже музичного народу.

Складіть уявно пазли й назвіть жанри українських народних пісень.

Виконайте одну з ваших улюблених пісень.

Вийшли в поле косарі

Ой, ходить сон...

Був собі журавель

Засвіт встали козаченьки

По дорозі жук, жук

Сіяв мужик просо

Зоре моя вечірняя

Коза

Облітав журавель

Маланка

Забілів від снігу гай

Україно-дівчино

Котику сіренький

Розгляньте репродукції картин і поміркуйте, яка пісня може звучати. До якого жанру українських народних пісень вони можуть належати?

М. Тимченко. У колиці мене мама коликала. 1998 р.

В. Форостецький. Байда. 2010 р.

М. Приймаченко. Під тим дубом криниця стояла. 1968 р.

А. Шевчук. З поля. 2010 р.

Які українські народні пісні виконуються в спокійному темпі?

колискові

ліричні

жартівливі

коломийки

Доберіть характеристики музики жартівливих, танцювальних пісень і коломинок.

жвава

промениста

ніжна

моторна

святкова

зворушлива

грайлива

чарівна

активна

весела

Виконайте одну з цих пісень, доповнюючи її рухами.

Розгляньте ілюстрації. Чи є серед них зображення трістих музик? Розкажіть, що вам відомо про цей музичний колектив.

*І. Горобчук. Дует.
Кінець ХХ ст.*

*К. Дудник. Весела компанія.
2009 р.*

Троїсті музики.
Декоративна тарілка

Серед зазначених музичних творів, із якими ви ознайомилися, оберіть той, що найбільше сподобався або чимось вразив. Розкажіть про свої музичні враження.

К. Стеценко. Вечірня пісня.

М. Калачевський. Українська симфонія. II частина.

*С. Гулак-Артемівський. Опера «Запорожець за Дунаєм».
II дія. Танці.*

Л. Колодуб. Троїсті музики.

М. Лисенко. Опера «Тарас Бульба». Увертюра.

Дума про козака Голоту.

М. Лисенко. Елегія.

Я. Степовий. Зоре моя вечірняя.

Українська народна пісня «Верховино, світку ти наш».

Г. Майборода. Гуцульська рапсодія.

Л. Ревуцький. Симфонія № 2. II частина.

М. Леонтович. Щедрик.

Л. Горова. Пісня про Миколая.

Визначте, які музичні інструменти належать до українських народних.

Українська пісня — невід’ємна частина духовного життя нашого народу. З піснею на вустах в Україні відзначають традиційні й сучасні свята, ушлавлюють перемоги, сумують за втраченим, мріють про майбутнє. Наш народ має бездонну скарбницю музичного фольклору, яким можна пишатися як райськими квітами. Народна музична культура й виконавське мистецтво українців справедливо вважаються цінним надбанням європейської народнопісенної та музичної культурної спадщини.

К. Білокур. Городні квіти. 1960 р.

Послухайте твір: «Квітка-душа» (музика *К. Меладзе*, слова *Д. Гольде*) у виконанні Ніни Матвієнко.

К. Білокур. Букет квітів. 1954 р.

1. Поміркуйте про те, як життя народу пов’язане з піснею.
2. У вільний час слухайте твори українського музичного фольклору.
3. Які пісні спадають на думку, коли ви дивитесь на картини Катерини Білокур?

Зміст

Дорогі учні!	4
<i>Музика мого народу</i>	
1. Народна пісня — невичерпне джерело	5
2. Дитячий фольклор	10
3. Найдорожча пісня, з якою мати колисала	14
4. Календарно-обрядові жниварські пісні	18
5. За жарт не ображайся, в образі не вдавайся	22
6. Українські народні танці	26
7. Українське народне музикування	30
8. Українські вечорниці	33
9. Без минулого немає майбутнього	36
10. Наша дума, наша пісня.....	40
11. Лірика душі у пісні	44
12. З народного джерела	48
13. Миколай іде, чемним дітям дарунки несе	50
14. Свято йде!	53
15. Шануймо нашу пісню!	58
<i>Музика єднає світ</i>	
1. Мова музики зрозуміла всім	62
2. Особливості музики українського й російського народів	67
3. Особливості музики українського й білоруського народів	70
4. Частівки — жартівливі пісні	73
5. Білоруські й російські народні танці	75
6. Весняне дзвінкоголосся	79
7. Мелодії та ритми народів Закавказзя	83
8. Музика народів Середньої Азії	87
9. До далекої Японії	90
10. Ритми й інтонації Америки	93
11. Музика Скандинавських країн	97
12. Музика балтійських народів	101
13. Танцювальне мистецтво західних слов'ян	105
14. Запальні мелодії угорців	109
15. Подорож до Франції	111
16. Австрія — країна музичних традицій	115
17. Співоча й натхненна Італія	118
18. Музика не має меж	122